

УДК

Л. А. Литвинова
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**КОЛЕКЦІЙНІ ФОНДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ІСТОРИКО-
КНИГОЗНАВЧА ТЕМАТИКА ДИСЕРТАЦІЙНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ (1993–2011)**

Здійснено огляд дисертаційних досліджень, присвячених розкриттю колекційних фондів НБУВ, визначено їхнє значення для розкриття проблем сучасної історико-книгознавчої науки та проаналізовано тенденції подальшого розвитку.

Ключові слова: дисертація, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, колекційні фонди, книгознавство.

Потужні політичні, економічні та соціальні зміни, що відбуваються в нашій країні в останні роки, не могли не торкнутися такої важливої сфери людської діяльності, як наука. Цей процес вимагає найпильнішої уваги, оскільки власне наука, її рівень і темпи зростання, її кадровий потенціал впливають на суспільно-економічні, науково-технічні галузі розвитку суспільства, створюваний інтелектуальний “доробок” на перспективу.

Наукові документи є формою існування науки. Без них не може бути наукового прогресу, оскільки, з одного боку, кожне дослідження завершується підготовкою наукового документа; з іншого, – документ є одним з основних засобів поширення наукової інформації.

Дисертації завжди займали особливе місце серед документів, що містять наукову інформацію. В Україні (та й в багатьох інших країнах) дисертації традиційно розглядаються як підсумок багаторічних досліджень, як завершена наукова робота, що включає елементи нових знань, сформульовані та обґрунтовані наукові концепції автора, а це дає уявлення про історичний аспект розвитку проблеми.

Аналіз дисертаційних робіт дозволяє отримати уявлення про

найважливіші досягнення та сучасний стан проблем історико-книгознавчої науки.

За означений період книгознавчі проблеми було розглянуто в 63-х дисертаційних дослідженнях (7 – докторських, 55 – кандидатських), з них 87 % захищено в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ).

Змістовий аналіз дисертацій дозволив виділити три головні напрями історико-книгознавчих досліджень: історико-культурні дослідження бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань; історія книги (історія книжкової культури як цілісного процесу); кодикологічні дослідження.

В українських наукових бібліотеках зберігаються значні за обсягом історико-культурні фонди, що віддзеркалюють як національний історичний розвиток України, так і розвиток різних країн, світової культури в цілому. Протягом останніх десятиліть ці фонди вважалися “неактуальними”, зберігалися в резервних книгосховищах бібліотек неопрацьованими і практично були поза науковим обігом. Це пов’язано з тим, що основна маса книжкових колекцій та зібрань потрапила до бібліотек після Української революції 1917–1920 рр., коли було проведено націоналізацію всіх об’єктів культури, що перебували в державній власності та в приватних осіб. Багато фондів було втрачено, багато було передано у 20–30-х роках спеціалізованим бібліотекам (передусім Одеській, Харківській, Дніпропетровській обласним науковим бібліотекам), а також Всенародній бібліотеці України (нині – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського) та після 1939 р. – Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника (нині – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника). Частина цих зібрань та колекцій була розпорошена по загальних фондах, частина передавалася до резервних фондів майже без опрацювання. Документи щодо походження, складу і змісту в багатьох випадках відсутні.

Радянська держава почала формувати власний «радянський» бібліотечний фонд, що мав на меті оперативно впливати на радянську свідомість і формування нової людини. Як результат, – старі колекції перетворилися на неактуальні артефакти буржуазної культури. Черговий катаклізм – Друга світова війна та нацистська окупація – супроводжувався процесом деструкції історично складених фондів, масштабним вивезенням цих фондів за межі України. Багато з них вдалося повернути, хоча й пошкодженими, частину на-

завжди втрачено, доля багатьох невідома. Одночасно триває й процес передачі на зберігання фондів сучасних діячів, однак історична цінність таких “колекцій” вже не є головним критерієм їх значимості.

Із здобуттям Україною незалежності в процесі відновлення досліджень національної культури були започатковані дослідження бібліотечних колекцій та зібрань, родових бібліотек, пов'язані з встановленням їхнього походження, реконструкцією складу і змісту, вивченням історії формування та впливу на розвиток науки й освіти. То ж, надолужуючи втрачене, дослідники намагаються реконструювати подрібнені архіви та бібліотеки, розглянути їх як єдиний комплекс джерел до вивчення історії духовної спадщини України, висвітлення складних питань розвитку науки, культури та освіти в Україні (зокрема, це дослідження Р. Кириченко – про франкомовні видання українознавчої тематики кінця XVII – початку XX ст., І. Качур – про французьку частину приватних та інституційних галицьких бібліотек XVIII ст., І. Клименко – про архівні та документальні комплекси українських часописів кінця XIX – початку XX ст., О. Колосовської – про колекціонування стародрукованої кириличної книги в Галичині, Г. Міщук – про бібліотечні колекції з історії нумізматики, М. Калмикова – про особові книжкові зібрання Т. В'яземського, Р. Гельвіга, О. Крицького, А. Маркевича, В. Попова, М. Тихомандрицького та ін.)¹. Такі наукові розвідки мають не лише науково-практичне (складання бібліографії), а й методологічне значення для українських бібліографознавців та книгознавців у зв'язку з необхідністю реалізації пріоритетних завдань, поставлених перед науковими бібліотеками, що володіють унікальними книжковими фондами. Це обумовлено їхньою практичною діяльністю на новому історичному етапі, передусім, завданням створення ретроспективної складової Українського бібліографічного репертуару та національної бібліографії України.

Історико-книгознавча та бібліографічна реконструкція окремих історичних книжкових комплексів наукових бібліотек через розробку проблем їхнього походження, шляхів комплектування, змістовного аналізу складу, побутування в читацькому обігу є відносно новим напрямом книгознавства в Україні. Проте, можна стверджувати, що сформована школа історико-книгознавчих досліджень історичних зібрань та колекцій НБУВ вже набула досвіду досліджень з історії створення, походження, розвитку, долі окремих ретроспективних зібрань у контексті історії науки, просвіти, культур-

ного розвитку України. Спроби загальної класифікації бібліотечних історико-культурних фондів належать історико-джерелознавцю Л. Дубровиній та бібліотекознавцю Л. Мусі: їхні дослідження стали передумовою необхідності вивчення бібліотечних колекцій та зібрань комплексно як самостійних об'єктів. Крім того, для системи наукових бібліотек академічної мережі Л.В. Мухомою² була запропонована модель історико-книгознавчого реєстраційного опису на базі змістового та структурного аналізу історико-культурних фондів, що дозволяє проводити інвентаризацію та науковий облік колекцій, розкривати їхній зміст і склад. Особливо слід виділити ґрунтовні дослідження, присвячені археографічному вивченню історично роз'єднаних по загальних фондах НБУВ комплексів чи згрупованих частково, але об'єднаних єдиним походженням та фондоутворювачем / фондовласником. Серед них – книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських (С. Булатова), книгозбірня та архів роду Шодуарів (Є. Біленький), книжкове зібрання та архів Б.Д. Грінченка (Н. Зубкова), книжкове зібрання митрополита Євгенія Болховітінова (Є. Рукавіцина), приватна книгозбірня історика церкви М. Петрова (С. Сохань), колекційні зібрання польських родів Мнішків, Мікошевських, Потоцьких (І. Ціборовська-Римарович), книжкове зібрання барона Ф. Штейнгеля (Н. Миронець). Важливими та інформативними також є історико-книгознавчі та джерелознавчі дослідження ретроспективних колекційних фондів юридичних осіб: бібліотеки Київського університету св. Володимира (Т. Мяскова), бібліотеки Київської духовної академії (Л. Дениско), книжкового зібрання Волинського музею в Житомирі (С. Міщук)³.

Ретроспективні фонди виступають на якісно новому етапі сучасних книгознавчих досліджень як самостійний об'єкт археографічного та джерелознавчого вивчення і потребують створення методики наукового опису, бібліотечно-культурологічної класифікації цих фондів з метою державної реєстрації як культурного надбання. Тому Л. Лисенко⁴ було розроблено методику науково-реєстраційного опису та облікових документів для Державного реєстру національного культурного надбання на базі археографічного та джерелознавчого аналізу бібліотечних колекцій і зібрань, вдосконалено систему науково-довідкового апарату на колекційні фонди бібліотек, що розкриває родо-видовий склад, змістове їх наповнення та кількісний склад, інформує про систему каталогів і картотек на ретроспективні зібрання, систему посилань на інші джерела, допомагає

як користувачам бібліотечних фондів, так і бібліотечним фахівцям у роботі зі спеціалізованими колекційними фондами.

Процеси державотворення, розбудови демократичного суспільства, відновлення національних ідей і традицій, звернення до культурної спадщини поставили перед науковцями нові завдання, пов'язані з необхідністю проаналізувати і систематизувати культурні здобутки минулого, об'єктивно і цілісно відтворити процес історичного розвитку української культури взагалі й історії книги як її складової зокрема.

Серед дисциплін історико-книгознавчого циклу найбільш розробленою є історія книги, яка представляє дуже широку систему знань щодо створення й побутування книг у суспільстві в різний час (включаючи поширення книг через книжкову торгівлю або бібліотеки, їхній опис і складання каталогів, мистецтво оформлення книг і багато інших питань). Таким чином, історія книги – це історія технологічних інновацій, які поліпшували якість тексту, кількість зробленої продукції, витрати виробництва, мобільність, збереженість та можливість доступу до інформації.

Ця історія тісно пов'язана з політичною, соціальною й економічною ситуацією різних країн і народів, з історією ідей і релігій.

В історії української книги є декілька фундаментальних етапів, що визначали зміст книжкової культури та її вплив на розвиток національної свідомості українського народу. Період XIX – першої чверті XX ст. є одним із важливих етапів розвитку української науки, культури, освіти. Книга відіграла в цьому процесі найсуттєвішу роль. Цікавим видається осмислення наукових підходів та усунення стереотипів щодо ролі української книги на Півдні України у цей період (Н. Малиновська)⁵. Із наданням доступу до раніше недоступних джерел з'явилася реальна можливість дослідити та переосмислити багато питань історії книги, у тому числі: простежити процеси створення та поширення української книги другої половини XIX – першої чверті XX ст.; проаналізувати формування та придбання книжкових колекцій української книги окремими особами; вивчити видавничу діяльність українських друкарень на Півдні України; визначити місце перших українських приватних бібліотек та бібліотек товариств “Прогрес”, “Українська Хата”, “Українська кооперативна книгарня” та інших установ Одеси, Миколаєва і Херсона в історико-культурному розвитку регіону; ввести в науковий обіг нові архівні джерела, узагальнити результати праці місцевих бібліографів, громадських діячів, краєзнавців.

Історія друкованого букваря в Україні, починаючи з першого, виданого в 1574 р., й до початку ХХ ст., як окремого виду книжки – посібника для початкового навчання грамоті, визначення особливостей його форми та змісту, розвитку в різні періоди історії нашої держави та ступінь впливу на розвиток суспільства в різний час – тісно пов'язана із вивченням історії національної культури та формуванням національної свідомості. Тому історико-книгознавчий аспект історії букваря як книгознавчого джерела, а не лише звичайного підручника, багатопланової книги, що в стислій формі й на обмеженому матеріалі не лише навчає та виховує, а й закладає підґрунтя світосприйняття, відтворює найважливіші сторони життя країни на конкретному історичному етапі, становить значний інтерес для історії книги, вітчизняного книговидання та книготоргівлі (О. Клименко)⁶.

Однією з найцінніших складових колекцій та зібрань НБУВ є декоровані єврейські рукописи та книжки ХVІІІ – початку ХХ ст., які репрезентовані окремими видами рукописних джерел та унікальних видань, серед яких пінкасім (записки єврейських товариств та общин), кабалістичні книги, твори історичного змісту. Отож вивчення історії створення рукописів, аналіз зображень та орнаментів з точки зору єврейської релігійної традиції та впливу на розвиток єврейського декоративно-ужиткового мистецтва взагалі та на оздоблення рукописів і рідкісних видань, зокрема українського культурного й художнього середовища, що виявилось в процесі художньої творчості, стало основним завданням дослідження І. Сергєєвої⁷.

Соціокультурні зміни в Україні призвели до активного залучення до наукового обігу масивів обмежених щодо використання документів, водночас викликавши кардинальну переоцінку та пересмислення цілої низки методологічних принципів та категорій наукового дослідження. Ці процеси знайшли своє відображення й у дослідженнях видань для дітей: значний інтерес становлять відомості про видання, розповсюдження дитячої книжки, аналіз тематико-типологічного репертуару дитячої книжки в Україні 1917–1923 рр. (Н. Марченко) та Східної Галичини від другої половини ХІХ ст. до 1939 р. (Г. Корнєєва), що було здійснено на підставі нових документів, які постали із колишніх спецхранів⁸.

Осягнення на новому етапі культурної спадщини вимагає глибокого аналізу і систематизації здобутків минулого, об'єктивного і

цілісного відтворення процесу історичного розвитку української культури. Відповідно вагомому значенню набувають дослідження, в яких становлення та розвиток книгознавства в Україні розглядаються з позицій сучасних здобутків історичної науки. На нинішньому етапі наукові праці з історії рукописної та друкованої книги, опубліковані протягом ХІХ ст., використовувалися лише в якості джерел історичних відомостей, в той час як історико-книгознавча думка вимагала історіографічного осмислення їх з позицій розвитку науки, формування тематики, предмета й методики дослідження книгознавства. Усе це обумовило вибір теми дослідження Н. Шалашної “Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні в ХІХ ст.”, де історико-книгознавчі публікації вітчизняних дослідників, здійснені протягом ХІХ ст., класифіковано за основними тематичними напрямками, а саме: історія окремих друкарень; історія окремих пам’яток книжності – як друкованих, так і рукописних; діяльність видатних майстрів друкарської справи; історія книжкових зібрань; відзначено характерний напрям еволюції тематики історико-книгознавчих публікацій протягом ХІХ ст. від фіксації й накопичення фактографічного матеріалу до досліджень, в яких наявні узагальнення й висновки, що стосувалися історії вітчизняної книги в цілому.

Із активізацією історико-книгознавчих досліджень, зростанням уваги суспільства до історико-культурної спадщини постала законна необхідність у диференціації знань. Слід визнати, що вивчення рукописних документів, інкунабулів, взагалі стародруків відрізняється від вивчення сучасної книги, і не лише тому, що зараз усі примірники масового накладу ідентичні, а в стародруках можлива маса варіантів. До старовинних книг, які є безумовно частиною культурного надбання країни, де б вони свого часу не були створені, має бути особливе відношення – як до пам’яток історії і культури, тобто пам’яткознавчий підхід, і, відповідно, інші вимоги відносно зберігання, використання, опису й історико-книгознавчого вивчення. Праця Г. Ковальчук є першим у вітчизняному книгознавстві та бібліотекознавстві дослідженням, яке присвячене рідкісним і цінним книгам, і першим етапом в обґрунтуванні комплексу знань щодо книжкових пам’яток як окремої галузі на межі книгознавства та пам’яткознавства, що тяжіє до оформлення у самостійну книгознавчу дисципліну (поряд з інкунабулознавством, кодікологією, бібліопегістиком тощо) – книжкове пам’яткознавство⁹. Отже, запропоновано теоретичне обґрунтування окремої галузі

діяльності та нової, відносно самостійної історичної дисципліни – книжкового пам'яткознавства, що займається вивченням формування колекцій рукописних книг, стародруків і рідкісних видань у бібліотеках, з'ясуванням їхньої структури, уніфікацією понятійного апарату, науковим опрацюванням проблем збереження та інформаційного розкриття різних видів книжкових пам'яток. Це має важливе наукове, соціально-культурне та практичне значення, оскільки регламентує розв'язання проблем щодо книжкових пам'яток цілісної галузі практичної діяльності бібліотек, архівів, музеїв, сприяє формуванню адекватного правового поля охорони національного культурного надбання.

Дослідження історії книги та її культуротворчої ролі в історії України не може бути повним та об'єктивним, якщо не охопить усіх її теренів в історичних межах та не буде розглядатися в цілісності, без огляду на її національний чи мовний аспект. У цьому розрізі у вітчизняному книгознавстві, на фоні просунутих досліджень української етнічної книги, білу пляму становить, передусім, вивчення функціонування іншомовної європейської книги, зокрема франкомовної (Р. Кириченко, І. Качур)¹⁰. Дослідження їхнього походження та змісту дозволяє розкрити фонди бібліотечних колекцій, які в рамках загального фонду українських наукових бібліотек складають унікальні комплекси бібліографічних та книгознавчих джерел.

Вагомого значення набувають дослідження, в яких становлення та розвиток книговидання в Україні розглядаються з позицій сучасного наукового рівня. Введення в 90-х роках ХХ ст. до наукового обігу нових, з ідеологічних мотивів раніш недоступних для дослідників документальних масивів, критичне переосмислення історіографії сприяли підготовці вітчизняними вченими ґрунтовних досліджень з окремих аспектів розвитку книговидавничої справи України. Зокрема, в роботі Т. Кароєвої відтворено історію книговидавничої справи Поділля другої половини ХІХ – початку 30-х років ХХ ст.; у Т. Ківшар – обґрунтовуються особливості книговидання та книгопоширення в період визвольних змагань українського народу; у Л. Зеленської – розглянуто шляхи становлення та розвитку музично-видавничої діяльності Наддніпрянщини, охарактеризовано види видань, визначено їхню роль і місце в культурному процесі; у І. Клименко – здійснено історико-книгознавчу реконструкцію національної редакційно-видавничої політики кін-

ця XIX – початку XX ст., розробленої на базі українських часописів та просвітницьких організацій в Україні; у В. Ковальчука – встановлено практичний внесок М. Балліна у книговидавничу та книготорговельну сфери українського та російського суспільства в другій половині XIX – на початку XX ст.; у В. Ляхоцького – визначено роль Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в розвитку видавничої, архівно-археографічної і бібліотечно-бібліографічної справи в Україні та поза її межами, також його науковий внесок в українське книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство й архівістику; у Н. Ольховик – на основі друкованих та архівних джерел подано цілісну картину історії створення та діяльності книговидавництва «В.І. Рапп і В.І. Потапов» та ін.¹¹

У 1990-х роках у процесі деідеологізації вітчизняної науки стали з'являтися праці, в яких об'єктивно, із залученням архівних джерел, раніше практично недоступних дослідникам, висвітлюються питання діяльності «Просвіт», аналізуються їхні досягнення і прорахунки в контексті відродження й оновлення національно-культурного й освітнього життя в Україні, успадкування й примноження найкращих традицій просвітництва і служіння народові, зокрема в сфері видавничої політики і бібліотечної справи, вироблених тогочасною прогресивною вітчизняною інтелігенцією, повернення із незаслуженого забуття імен багатьох діячів «Просвіт», висвітлення їхніх незаперечних заслуг у розвитку українського книгознавства, їхню роль в суспільно-політичному, культурному житті тогочасної української людності (Т. Ківшар, Н. Зубкова, С. Зворський)¹².

В умовах національного відродження й державотворення в Україні актуалізувалося вивчення української еміграції як історичного, політичного, соціологічного та культурного явища з метою включення її в контекст цілісної концепції історичного шляху українського народу. Сучасний етап розвитку книгознавства і бібліотекознавства, вивчення історії книжкової та бібліотечної справи української еміграції, персоналій дають можливість поглянути на історію української бібліології під іншим кутом зору, демократизувати і гуманізувати цю науку. На широкому документальному матеріалі, донедавна майже недоступному, О. Заремба здійснила комплексний аналіз процесу розвитку видавничо-бібліотечної інфраструктури української еміграції в Чехо-Словаччині¹³; Л. Саєнко дослідила історію видавничої діяльності та репертуару видань українських навчальних закладів, наукових і громадських осередків української еміграції в Австралії за період 1948–2008 рр.¹⁴

Упродовж значного часу обставини існування та діяльності УАН–ВУАН, зокрема політичний аспект реорганізації науки в Україні, замовчувалися, а комплекс архівних документів з діяльності Академії був свідомо зруйнованим, і його рештки розосереджені по різних сховищах. Тому реконструкція джерельної бази дослідження на сьогодні є складним питанням українського джерелознавства. Це у рівній мірі стосується як офіційних документів, так і матеріалів особового походження, архівної спадщини вчених та діячів Академії, опублікованих наукових праць. Практика вилучення видань, у яких були вміщені праці репресованих учених, позбавила нас цілого ряду публікацій значної наукової вартості, призвела до ситуації, коли втрачено науковий доробок цілих установ. Вивчення видавничої діяльності УАН–ВУАН дозволяє відновити усвідомлено “втрачені ланцюги” з історії публікації наукового доробку НАН України у цей період.

Т. Вересовська в своїй роботі розкрила проблеми, що постали перед співробітниками Національної академії наук України під час створення, структурної організації, наукової, видавничої та бібліографічної діяльності Соціально-економічного відділу 1918–1928 рр.¹⁵

Вивчення бібліографічної та видавничої діяльності словникових і термінологічних комісій (зокрема в галузі науково-довідкових видань), що діяли при УАН-ВУАН у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст., є тим актуальніше, що всю словникову роботу в Україні до початку 30-х років було сконцентровано саме в Академії наук України. Діяльність словникових комісій, їхній бібліографічний доробок комплексно дослідила Т. Варава¹⁶.

Видавнича діяльність Української академії наук 1918–1933 років – складного періоду становлення вітчизняної науки, розвитку нових напрямів, політизації науки та її трансформації відповідно до завдань радянської влади – є головним аспектом історичного дослідження С. Старовойт¹⁷. Робота віддзеркалює специфіку апробації та впровадження результатів наукових досліджень в контексті історичної ситуації в Україні, дозволяє ув'язати її з розвитком книжкової справи, специфікою редакційно-видавничої діяльності в науці, а також провести історико-книгознавчий аналіз основних процесів у видавничій справі того періоду, бібліографічну реконструкцію опублікованих наукових видань, з'ясувати роль окремих політичних діячів та діячів науки, важливі питання історії науки в Україні.

Значення дисертаційних робіт С. Старовойт, Т. Вересовської та Т. Варави зростає ще й тому, що роботи виконані в зв'язку з підготовкою Інститутом архівознавства НБУВ збірників документів та матеріалів з історії ВУАН.

Увібравши в себе духовні та матеріальні надбання попередніх поколінь та зберігши їх до наших днів, книга є джерелом і об'єктом безпосереднього дослідження духовності нашого народу, його мови, літератури, мистецтва, світського і церковного права та писемної культури загалом. Рукописній книзі належить особливе місце в системі історичних документів через те, що вона є синкретичним джерелом, яке відбиває та акумулює значний пласт духовного розвитку суспільства.

Спеціальна наука кодикологія та її камеральна галузь кодикографія вивчають методи та види наукового аналізу рукописної книги як інформаційно-культурологічної системи на основі всіх її складових, тобто її форму, зміст та долю. (Дубровіна Л.А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 12). Важливо досліджувати рукописні книги кодикологічно: їхні походження, зміст, побутування – через систему науково-дослідного описування, аналізу походження, дати і місця створення, художнього оформлення, жанрів, текстологічних особливостей, особливостей еволюції письма, функціонального спрямування, шляхів розповсюдження, інформації про власників тощо.

Грунтовні кодикологічні дослідження в українській науці, спрямовані на створення універсальних принципів описування рукописних книг XV–XVIII ст., починають розвиватися в 90-х роках ХХ ст., що пов'язано зі створенням в 1993 р. Інституту рукопису в Центральній науковій бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (з 1996 р. – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), де серед інших було започатковано відділ кодикології та кодикографії. З метою охоплення всіх можливих аспектів зовнішнього опису рукописних книг було створено модель кодикографічного опису, що узагальнила відповідний вітчизняний та світовий досвід, опрацьовано схему, яка мала завданням охопити всі можливі аспекти зовнішнього опису рукописних книг (Л. Дубровіна, О. Гальченко, О. Іванова). Деталізація особливостей кодексів розглядалася, як науковий метод аналізу об'єкта дослідження, при цьому було здійснено спробу формалізувати рубрики та елементи опису, ввести уніфіковану термінологію.

Л. Дубровіній належить значний внесок у розвиток теоретичних засад кодикології як науки про рукописну книгу та кодикографії як її методичного апарату та системи описування. Вона розглянула рукописну книгу як пам'ятку матеріальної і духовної культури, яка синтезує через писемні джерела знання, набуті людством, та характеризує соціально-економічні й політичні стосунки, науку, літературу, освіту і мистецтво певних історичних періодів. Одночасно вона відзначає, що рукописна книга є артефактом і якісно унікальним джерелом з історії книжної культури, яке містить знання про розвиток книги як явища, її матеріальну форму, зміст, що включені до її складу, та про систему організації структури (текстів, сторінок, розділів, допоміжного апарату), письмо, мистецтво оздоблення, історію її побутування та ін. Л. Дубровіна показала, що рукописна книга є індивідуальним джерелом, створеним з певною метою і в певний час багатьма авторами творів та матеріальної форми кодексу.

Її учні продовжують дослідження актуальних питань кодикології та науково-археографічного опису архівних та рукописних фондів.

Виникнення та розвиток науки кодикології і її камеральної галузі кодикографії, які розглядають оправу як складову частину кодексу і як об'єкт книгознавчого та джерелознавчого аналізу, сприяли новому комплексному підходу до поняття оправи і розвитку методів її дослідження в контексті історії книги. О. Гальченко вперше розглядає оправу як самостійну систему і, в той же час, – складову кодексу та стародруку, що має свою конструктивно-технологічну форму і виконує важливі функції в системі «книга»¹⁸. Оправа як поліфункціональне історичне джерело несе в собі численні дані, зокрема, про місце та час створення, побутування й долю рукописної книги і стародруку. В дисертаційній роботі О. Гальченко запропонована універсальна методика, яка відображає аналіз сучасного матеріального стану оправи як для українських рукописних книг, так і взагалі для східнослов'янських.

Визначенню характерних рис та виявленню загальних тенденцій української рукописно-книжної культури XVI ст. сприяють кодикологічні дослідження, що спираються на методичні засади кодикографії. О. Іванова, проаналізувавши понад 1,5 тис. рукописних книг, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, виявила, атрибутовала, описала 214 рукописних книг XVI ст., визначила їхні

кодикологічні особливості (у т.ч. встановлено особливості використання паперу в XVI ст. щодо країн його походження, оформлення текстів та їхнє розміщення, зокрема використання різних систем рубрикації та оздоблення відповідно до функціонального призначення рукописних книг)¹⁹. У своїй дисертаційній роботі М. Кольбух виявила та атрибутувала 303 кириличні рукописні книги та фрагменти кодексів XVI ст., що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника; встановила та уточнила їхні назви, датування, зміст, переписувачів та власників книг, локалізації мовних редакцій; визначила особливості репертуару кирилических рукописних книг XVI ст. у контексті рукописно-книжкової культури України; дослідила історію формування збірок і колекцій кирилических рукописних книг, що зберігаються в Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника²⁰.

В українській історичній науці рукописна книга XVII ст., коли починається розвиток рукописно-книжної культури світського характеру і з'являються численні пам'ятки історичних творів – козацьких літописів, хронографів, космографів, збірників історичних сказань, посібників, літературних творів тощо, як окреме явище в історико-кодикографічному контексті розглядається М. Іванніковою²¹. Складність цього періоду полягає в тому, що він є перехідним для України, коли змішувалися як традиції старого письма, так і нові віяння Відродження, тісно переплетені у зовнішній формі та внутрішньому змісті. Класифікувавши рукописні книги XVII ст., виявлені у фондах Інституту рукопису НБУВ, за напрямками знань (пам'ятки українського літописання з філософської думки; з історії церкви в Україні; української мови; політико-правової культури; картографічні пам'ятки України; з історичної думки в Україні; літературні твори; пам'ятки музичної культури; українського мистецтва; дидактичні твори та педагогічна спадщина; етнографічна і фольклорна спадщина; наукові твори, посібники та література з практичних знань), М. Іваннікова сформулювала основні принципи кодикологічного опису, що ґрунтується на відображенні форми (структури рукописної книги як системи книжного типу); змісту (ідеї і тексту); призначення джерела (соціальних функцій рукописних книг); історії кодексу (походження та побутування).

Рукописні джерела XVI–XIX ст. (крюкові та нотолінійні), що зберігаються в Україні й, зокрема, в Інституті рукопису НБУВ,

відображають цікавий і в той же час складний період розвитку богослужбової книжності. Використовуючи методи кодикології, принципи музично-палеографічного аналізу, а також на основі аналізу сучасних досліджень, описів співочих рукописних книг та власного досвіду описування крюкових співочих рукописних книг Інституту рукопису НБУВ, Е. Клименко була вироблена схема кодикологічного опису, що містить наступні рубрики: назва, дата, шифр, інципіт та експліцит, кількість та стан збереження аркушів, матеріал письма, організація сторінки, письмо, мова, оздоблення, оправа, нотація, музичні особливості, зміст, записи, старі шифри та штампи, бібліографія²².

За своїм геополітичним станом, культурними традиціями Україна належить до країн, щільно пов'язаних з ареалом давньогрецьких, а пізніше візантійських впливів. Грецькі рукописні книжки й документи посідають помітне місце в історії писемності Давньої Русі, входять до складу її перших бібліотек. Наявність і сьогодні в Україні значної кількості грецьких рукописів надає можливість сприяти загальному розвитку грецької палеографії та кодикології. Так, Є. Чернухін на основі археографічного опису понад 450 грецьких рукописів дослідив історію надходження їх до різних книжкових зібрань і колекцій України, пізніше – до НБУВ, висвітлив історіографію питання, провів функціональний розподіл грецьких матеріалів, типологію та жанрову класифікацію рукописних книг і текстів IV–XIX ст., навів детальну археографічну характеристику грецьких кодексів, проаналізував записи копіїстів і власників²³. За підсумками всебічного кодикологічного аналізу запропонував шляхи реконструкції складу окремих книжкових зібрань, локалізації районів створення й побутування кодексів.

Історико-книгознавчі дослідження, пов'язані з вирішенням проблеми реконструкції інформаційного потенціалу книжкової спадщини України та історії формування системи його наукового опису на ранній стадії зародження книгознавства, є новаторськими. С. Міщук включає це знання у сучасний контекст національно-культурного відродження, в розвиток книгознавчого знання та історії книги шляхом реконструкції історії виявлення, охорони, реєстрації та дослідження джерельної бази історії книги – рукописів та стародруків, а також ролі вчених у створенні методології та методів опрацювання цієї спадщини, що сьогодні є об'єктом кодикографії рукописної книги та бібліографії стародруків²⁴. При цьому важли-

вим є не лише встановлення шляхів історії формування кодикографії та бібліографії книжкової спадщини, теоретичних та практичних здобутків вчених того часу, а й уявлення про зміст і склад спадщини, яка є частково втраченою після бурхливих подій ХХ ст. Крім того, ним проаналізовано витoki дослідження кодикології як системи наукового описування рукописних книг та бібліографії стародруків в Україні, що припадають на ХІХ ст., коли історичне минуле почало осмислюватися як невід'ємна частина національної культури, а книга – відповідно – як її головний носій.

Спроба застосування у процесі кодикологічного аналізу рукописних книг сучасних інформаційних технологій у вигляді баз даних є актуальною з точки зору пошуку ефективних технологій для процесу описування, атрибуції, локалізації (тобто визначення країн або регіональних центрів походження конкретних рукописних книг). При аналізі значного обсягу рукописних книг певного періоду є можливість встановити специфічні характеристики (ознаки), ввести нові класифікації, які, в свою чергу, сприяють як створенню додаткових ознак, так і уточненню вже встановлених. О. Іванова у роботі наводить базову структуру, загальні базові розділи, текстові описи яких є достатніми для першого (верхнього) рівня деталізації, тобто для базового опису рукописних книг. Схема базового опису кожного рукопису складається з обов'язкових 12-ти полів (*Кількість аркушів та стан збереження, Матеріал письма, Організація сторінки, Письмо, Мова, Оздоблення, Зміст, Оправа, Старі шифри та штампи, Примітки, Бібліографія*). Для автоматизації результатів описування рукописних книг ХVІ ст. в Інституті рукопису НБУВ було створено базу даних «Кодекс», методологію використання якої в дисертації О. Іванової наведено на таких прикладах: аналіз походження паперу; визначення термінів залежаності паперу рукописних книг ХVІ ст; підтвердження відповідності рівня оздоблення функціональному призначенню рукописних книг; перевірка залежності системи рубрикації від функціонального призначення рукопису. Опис музичних крюкових рукописів, наведений у дисертації Е. Клименко, пристосований для комп'ютерної бази даних „Кодекс” шляхом введення додаткових полів (фонетична редакція тексту, нотації, музичні особливості), що містять інформацію про специфічні особливості музичних рукописних книг. Крім того, окремі розробки О. Гальченко щодо аналізу сучасного матеріального стану оправи як для українських рукописних книг, так і взагалі східно-

слов'янських також покладено в основу автоматизованої інформаційної системи «Кодекс». Створена в Інституті рукопису НБУВ база даних «Кодекс» практично не має обмежень ні за структурою, ні за розміром, і її наповненість залежить винятково від швидкості внесення інформації і обумовленого мінімуму даних, визначених для професійного наукового опису. Таким чином, створення та наповнення сучасної інформаційної системи в Інституті рукопису НБУВ дасть можливість суттєво підвищити ефективність використання комплексної інформації в цій предметній галузі, вести роботи з реєстрації та дослідження пам'яток на якісно новому рівні, оптимізувати доступ до всієї сукупності матеріалів дослідникам історії та матеріальної культури.

Отже, дисертаційні роботи дають матеріал для глибоких роздумів про тенденції розвитку сучасних книгознавчих досліджень, їхньої проблематики та спрямованості. Наукова книгознавча думка України не стоїть на місці, дає плідні результати, служить теоретичним фундаментом для подальшого розвитку книгознавства.

¹ *Кириченко Р.С.* Франкомовна україніка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – 19 с.; *Качур І.Б.* Французька книга в Галичині у другій половині XVII ст.: видавничий репертуар, розповсюдження та рецепція : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 19 с.; *Клименко І.В.* Архіви українських часописів кінця XIX – початку XX ст. в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.; *Колосовська О.М.* Дослідження та колекціонування стародрукованої кириличної книги в Галичині (кінець XVIII – перша половина XX ст.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 17 с.; *Мищук Г.А.* Бібліотечні колекції з історії нумізматики XIX – початку XX ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського: історія формування та сучасний стан : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 18с.; *Калмикова М.М.* Особові книжкові зібрання у фондах Наукової бібліотеки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (1918–1941) : історія формування та зміст : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – 20 с.

² *Муха Л.В.* Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 26 с.

³ *Булатова С.О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Ябло-

новських XVII – сер. XIX ст.: походження, доля та історико- книгознавча реконструкція : Автореф. дис. ... канд. іст. наук – К., 1999. – 17 с.; *Біленький Є.А.* Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і біобібліографії в Україні XIX–XX ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 18 с.; *Зубкова Н.М.* Бібліотека і архів Б.Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кін. XIX – поч. XX ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 23 с.; *Рукавіщина Є.В.* Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є.О. Болховітінова): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.; *Сохань С.В.* Бібліотечно-археографічна діяльність М.І. Петрова (1840–1921) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 19с.; *Римарович І.О.* Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 17 с.; *Миронець Н.Р.* Книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 18с.; *Мяскова Т.Є.* Історія комплектування та сучасний стан колекційних фондів бібліотеки Київського університету св. Володимира (1834–1927 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 17 с.; *Дениско Л.М.* Бібліотека Київської духовної академії та її бібліотекарі (1819–1919) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 17 с.; *Мищук С.М.* Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900–1932): походження, склад, доля : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 16 с.

⁴ *Лисенко Л.В.* Бібліотечні колекції та зібрання XIX–XX століття як об'єкт археографічного та джерелознавчого опису: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 19 с.

⁵ *Малиновська Н.Л.* Українська книга другої половини XIX – першої чверті XX століття на півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

⁶ *Клименко О.З.* Друкований буквар в Україні XVI – початку XX ст.: історико-книгознавче дослідження : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 16 с.

⁷ *Сергеева І.А.* Історико-книгознавчий аналіз та археографічний опис єврейських декорованих рукописних пам'яток України XVIII – початку XX ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 16 с.

⁸ *Марченко Н.П.* Видання для дітей в Україні 1917–1923 рр.: історіографія, джерела, типологія : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 16 с.; *Корнієєва Г.В.* Українська дитяча книжка Східної Галичини: історико-книгознавчий аспект (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 18 с.

⁹ *Ковальчук Г.І.* Теорія та практика книжкового пам'яткознавства XX століття : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2005. – 37 с.

¹⁰ *Качур І.Б.* Французька книга в Галичині у другій половині XVII ст.: видавничий репертуар, розповсюдження та рецепція : Автореф. дис. ...

канд. іст. наук. – К., 2009. – 19 с.; *Кириченко Р.С.* Франкомовна україніка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2005. – 19 с.

¹¹ *Кароєва Т.Р.* Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина XIX – початок 30-х років XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук – К., 2004. – 19 с.; *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.) : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1996. – 46с.; *Зеленська Л.М.* Музично-видавнича діяльність на Наддніпрянській Україні другої половини XIX – початку XX століття : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 21 с.; *Клименко І.В.* Архіви українських часописів кінця XIX – початку XX ст. в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.; *Ковальчук В.М.* Бібліотечна, книговидавнича та культурно-просвітницька діяльність М.П. Балліна (1829–1904) : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – 18 с.; *Ляхоцький В.П.* Видавнича, архівно-археографічна та бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2001. – 28 с.; *Ольховик Н.М.* Книговидавництво “В.І. Рапп і В.І. Погапов”. Історія створення і діяльність : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 20 с.

¹² *Ківшар Т.І.* Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.) : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1996. – 46 с.; *Зубкова Н.М.* Бібліотека і архів Б.Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кін. XIX – поч. XX ст. : Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1994. – 23 с.; *Зворський С.Л.* Видавнича та бібліотечна діяльність київського товариства “Просвіта” (1906–1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 18 с.

¹³ *Заремба О.С.* Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 19с.

¹⁴ *Саєнко Л.І.* Видавнича діяльність української діаспори в Австралії (1948–2008 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 18 с.

¹⁵ *Вересовська Т.В.* Видавнича та бібліографічна діяльність Соціально-економічного відділу УАН–ВУАН (1918–1928 рр.) як джерело з історії науки : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 19 с.

¹⁶ *Варава Т.В.* Діяльність та науково- довідкові видання словникових комісій Всеукраїнської Академії наук (1918–1933): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 18 с.

¹⁷ *Старовойт С.В.* Видавнича діяльність Національної академії наук України у 1918–1933 рр. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 19 с.

¹⁸ *Гальченко О.М.* Оправа українських книг та стародруків як об’єкт кодикографії : Автореф. дис. ... канд.іст.наук. – К., 1994. – 18 с.

¹⁹ *Іванова О.А.* Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису : Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 220 арк.

²⁰ *Кольбух М.М.* Кирилична рукописна книга XVI ст. в історико-культурному процесі в Україні: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 21с.

²¹ *Іваннікова М.К.* Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського: історико-кодикологічний опис : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003. – 18 с.

²² *Клименко Е.С.* Музична крюкова рукописна книга XII – початку XX ст. в Україні: історико- кодикологічний опис : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007.

²³ *Чернухін Є.К.* Грецькі рукописи IV–XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: кодикологічне дослідження : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 19 с.

²⁴ *Міщук С.М.* Історико-кодикографічні та бібліографічні дослідження рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2009. – 32 с.

Summary

The review of dissertation researches dealing with the collections funds of VNLU was carried out, their importance for solving the problems of modern historical book-study science was determined, and the trends for future development were analyzed.

Key words: thesis, V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, collections funds, bibliology.